

Ἰπάρχει λόγος ἐξ ἀνθρώπων ἢ Θεοῦ
τὸν ἱερὸν κωλύων τοῦτον σύνδεσμον;

Ἀλλὰ τὴν τρίτην ἐρώτησιν διακόπτει αἴφνης ἐκ τοῦ
βάθους τοῦ Ναοῦ πρὸς κοινὴν κατάπληξιν, ἢ ἀπάντησις
— «Ναί, ὑφίσταται» — ἐρωτῶντος δὲ τοῦ Βρυέννιου —
«Τίς λέγει τοῦτο;» ἡ αὐτὴ φωνὴ ἀπαντᾷ — «Μιχαὴλ ὁ
Λάσκαρις! —» Ἡ συγκίνησις κορυφούται τότε. Ὁ Λάσ-
καρις μετὰ τῶν γνωστῶν δύο ἐταίρων καὶ ἄλλων ἐν-
όπλων διασχίζων βιαίως τὸ πλῆθος, φθάνει πρὸ τοῦ
θρόνου.

Βρυέννιος. Κακοῦργε, οἷον θράσος! Μόνος ρίπτεσαι
εἰς τὴν παγίδα. Συλληφθήτω τάχιστα.

(Τινὲς τῶν ἀρχόντων, ἀνασπῶντες ἐχειρίδιον, προ-
χωροῦσιν, ὁ Λάσκαρις καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ξιφουλκοῦσιν,
ἀλλ' ὁ Βιλλαρέτ παρεμβαίνων, κωλύει τὴν ἐν ἱερῷ
χώρῳ σύγκρουσιν, καὶ λέγει τῷ Λασκάρει.

Εἰς τοῦ Θεοῦ εἰσδύσας τὸν σεπτὸν σηκόν,
Ἐτάραξας τὸν γάμον τοῦτον, κώλυμα
γνωρίζων, ὡς κυρύττεις.

Λάσκαρις. Ἀνυπέρβλητον.

Γκίζης. Τί λέγει;

Βονιφάτιος. Ὁ αὐθάδης!

Βρυέννιος. Ὁ ἐπίβουλος!

Βιλλαρέτ. Σιγᾶτε, λέγω.

(τῷ Λασκάρει.)

Ἐλευδέρως λάλησον.

Λάσκαρις. Τελεῖτε διγαμίαν· παραδίδετε
τὴν νόμιμον μου τῷ Γραυτῖν σὺνυγον.

Βρυέννιος. Ὡ τοῦτο πλεον ὅλως ἀνυπόφορον.

Γκίζης. Παράσχου ἀποδείξεις.

Λάσκαρις. Ἐρωτήσατε

τὴν νύμφην-

Βρυέννιος. Λέγε, ὦ Ματθίλδη!

Ματθίλδη, τρέμουσα

Πράγματι.

Νομίμως, καίτοι κρύφα συνεδέσθην.

Βρυέννιος. Ὡ λύσσα!

Γκίζης. Τοῦτο δεῖται σκέψεως.

Βιλλαρέτ. Καὶ ποῦ

ὁ γάμος ἐτελέσθη;

Ματθίλδη. Εἰς ὀρθόδοξον

ἐγγὺς τοῦ Μαράδωνος παρεκκλήσιον.

Σαιντομέρ. Τοιοῦτος γάμος κατ' οὐσίαν ἄκυρος.

Λάσκαρις τῇ Ματθίλδῃ

Ὁ σύμβιός σου τὰς ἀγκάλας τείνει σοι

Ματθίλδη ριπτομένη εἰς τὸν τράχηλον αὐτοῦ.

Νῦν κάλεσόν με πρὸς σε, ὦ πανεύσπλαχνε
τῶν καρδιῶν ἐπόπτα.

Βιλλαρέτ. Οἷον σκάνδαλον!

Βρυέννιος. Χαρίσατε βιαίως τοὺς παράφρονες.
Λάσκαρις, τὸ ξίφος προτείνων.

Πρὸς τὴν καρδίαν πλεον τοῦ Λασκάρως
ἀρρήκτως συνεδέσθην.

Δ. Ἐλένη. Μὴ υἱέ μου, μή.

Πριγκήπισσα. Τὴν ἱεροσυλίαν αὐστηρότατα
ὁ οὐρανὸς κολάζει.

Βρυέννιος. Τὸ παράδειγμα
ἐγὼ παρέχω (ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ Λασκάρως μετ' ἄλλων
Μεγιστάνων. Μάχονται· ὁ Λάσκαρις κρατεῖ πάντοτε τὴν
Ματθίλδην διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ ἀμύνεται
διὰ τοῦ δεξιοῦ. Μεγίστη συγκίνησις αἴφνης οἱ κώδωνες
ἤχουσι καὶ ὁ ναὸς φαίνεται πυρπολούμενος. Πανικός
ἐν τῷ πλήθει.

τινὲς.

Φλόγες!

ἄλλοι.

Πῦρ!

ἄλλοι.

Ἀνοίξατε

τὰς πύλας πάσας.

(πολλοὶ διασκορπίζονται περίτρομοι, ἀλλ' ἡ πάλῃ ἐξ-
ακολουθεῖ).

Βρυέννιος. Ἐκυκλώθησαν σχεδόν.

Λάσκαρις τοῖς ὁπαδοῖς αὐτοῦ·

ὑποχωρεῖτε πάντες ἀμυνόμενοι.

(Ὁ μικρὸς ὄμιλος, πανταχόθεν πιεζόμενος, ὑποχωρεῖ
ἐν τάξει, ἐν ᾧ αἱ φλόγες ἐπιτείνονται.)

Ματθίλδη. Θεέ μου, θνήσκω!

Λάσκαρις, πρὸς αὐτὴν στρεφόμενος.

Θάρρος, τρισφιλιτάτη μου!

(Ὁ Βρυέννιος, τῆς στιγμῆς ταύτης ἐπωφελούμενος, βυ-
θίζει τὸ ξίφος αὐτοῦ εἰς τὸ στήθος τοῦ Λασκάρως.)

Ἐτρώθην!

Ματθίλδη. Ὡ Χριστέ μου!

(Οἱ δύο ἐταῖροι ὑποστηρίζουσι τὸν Λάσκαριν. Ἰππῶται
τινὲς ἀρπάζουσι τὴν Ματθίλδην.)

Φιλανθρωπινὸς τῷ Λασκάρει

Σπεῦσον!

Στρατηγόπουλος. Φύγωμεν!

Λάσκαρις. Ματθίλδη! Ἡ ἐκείνην πρῶτον σώσατε,
ἢ ἄφετέ με!

Φιλανθρωπινὸς. Ἡ πατρίς σοι ἔμεινε.

(Φθάντες ἤδη παρὰ τὴν κυρίαν εἰσοδον, φεύγουσιν ἐν
ἡ σύγχυσις κορυφούται. Δέσποιναι λυσίκομοι διασχίζουσι
τὴν σκηνήν. Καταπετάννυται ἡ αὐλαία.)

Οὕτως λήγει καὶ τὸ τέταρτον μέρος, πλήρες, ὡς
ὅρᾳ ὁ ἀναγνώστης, σκηνῶν ἐξόχως δραματικῶν, καὶ ἀ-
καδέκτου τῶν εὐγενεστέρων παθῶν συγκρούσεως, ἐν
τῷ μέσῳ ποικίλης καὶ εἰς ἄκρον πομπώδους σκηνο-
γραφίας.

Ο ΕΓΚΕΦΑΛΟΣ ΚΑΙ Η ΗΘΙΚΗ.

ὑΠΟ W. JERUSALEM.

ΕΙΠΟΤΕ τολμηρότερον προβαίνει ἡ ἐπιστήμη τῆς
φύσεως ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ
κατάκτησιν τοῦ κόσμου. Οὐδὲν φυσικὸν καὶ
οὐδὲν ἀνθρώπινον ὀφείλει νὰ μένη ξένον τῇ ἐπιστῇ
ταύτῃ, ἥτις πρὸ πάντων εἰς τὰ μυστήρια τοῦ ψυχικοῦ

βίου ζητεῖ ὁσημέραι βαδύτερον νὰ εἰσδύσῃ διὰ τῆς νικη-
φόρου αὐτῆς μεθόδου. Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο βαρυ-
σημάντων λέξεων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὴν ἐπιγραφὴν
τῆς βραχείας ταύτης διατριβῆς, σημαίνει ἰσχυρὰν ὥθησιν
κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην. Ὁ ἐγκέφαλος, τὸ θαυ-

μασιώτατον τοῦτο ὄργανον τῆς ἐμφύχου φύσεως, ἔρχεται εἰς συνάφειαν καὶ ἀλληλουχίαν μετὰ τῆς ὑψίστης καὶ πολυπλοκωτάτης ὄψεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τῆς ἡθικότητος. Λέγω, τῆς ὑψίστης ὄψεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, διότι ἡ γνώμη τῶν φρονούντων, ὅτι ἡ ἡθικότης ἀπαντᾷται συχνότερον καὶ συνηθέστερον παρὰ τοῖς πτωχοῖς τῷ πνεύματι, ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐξελέγχεται ὡς ἐσφαλμένη. Σήμερον γινώσκουμεν ὅτι μόνον εὐρεῖα καὶ διὰ μακρᾶς συνηθείας ἀναφαίρετον κτῆμα τῆς ψυχῆς γενομένη ἀνάπτυξις καὶ ἀληθῆς μόρφωσις τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ παράσχη τὴν βάσιν καὶ τὰ θεμέλια ἀληθοῦς ἡθικότητος. Ἀλλ' ἡ σύνδεσις τῶν δύο ἐκείνων ἐννοιῶν, «τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς ἡθικῆς», οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἐνταῦθα εἰ μὴ τὴν ἀπόπειραν ὅπως ἐξερευνηθῇ, τί συμβαίνει ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ συνεπεία τῶν ἡθικῶν ἡμῶν πράξεων, ἥτοι ποῖα φαινόμενα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ ἐγκεφάλῳ συνοδεύουσι τὰς πράξεις ἐκείνας, ὡς θεωροῦμεν ἐχούσας ἡθικὴν ἀξίαν.

Τοιαύτη ἀπόπειρα πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν ἡθικῶν πράξεων ἀλληλουχίας ἐγένετο ἐν τινι διατριβῇ, ἣν ὁ Γερμανὸς καθηγητὴς Θ. Μεύνερτ ἀπήγγειλε πρὸ διετίας μὲν ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν φυσιοδιφῶν ἐν Κολωνίᾳ, ἐδημοσίευσεν δὲ μόλις πρὸ τινων μηνῶν διὰ τοῦ τύπου.¹ Τὸ συγγραμμάτιον τοῦτο εἶνε ἀξίον τοῦ μεγίστου ἐνδιαφέροντος πρῶτον μὲν ἕνεκα τῆς ὑψίστης σπουδαιότητος τῶν ἐν αὐτῷ ἐκτιθεμένων θεωριῶν, ἰδίᾳ δὲ διότι αἱ ἐν αὐτῷ περιεχόμεναι ἰδέαι οἰοῦνται ἀπ' ἑαυτῶν προάγονται μέχρι τοῦ σημείου, εἰς ὃ συγκεντρῶνται σήμερον πᾶσα ἡμῶν ἡ σκέψις, ἥτοι μέχρι τοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος.

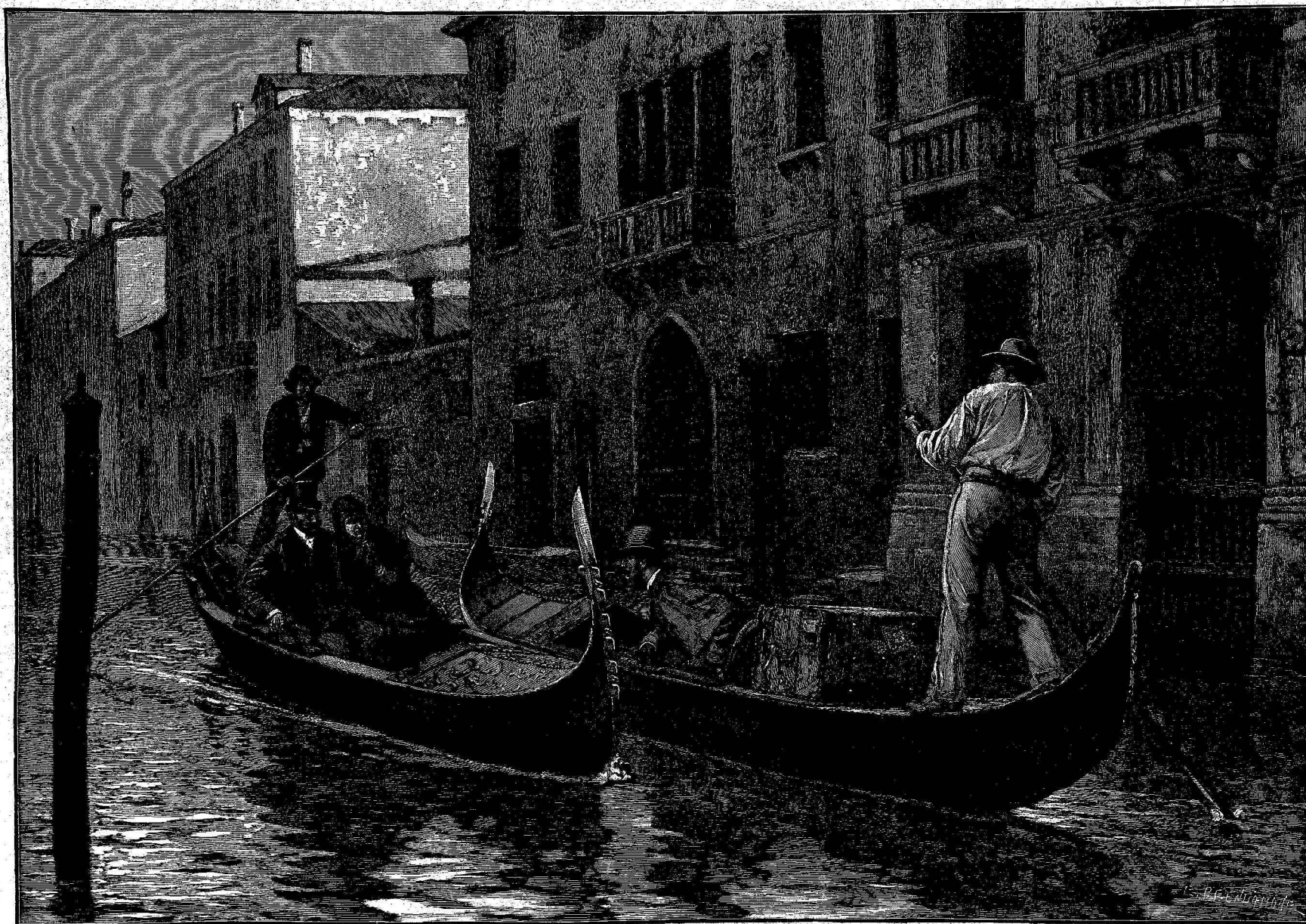
Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἡθικότητος, λέγει ὁ Μεύνερτ, οὐδαμῶς περιορίζονται εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον μόνον τῶν ἀνθρώπων· ἀπ' ἐναντίας, εὐρομεν ἐν τῇ συμβιώσει τῶν φυλῶν τῶν ἐλεφάντων, ἐπὶ δὲ μᾶλλον ἐν τοῖς ἔθνεσι τῶν μελισσῶν καὶ τῶν μυρμηκῶν δείγματα ὑψηλῆς σχετικῶς ἡθικότητος. Παράδοξον δὲ ὅτι τοιαῦτα δείγματα ἡθικότητος εὐρίσκονται ἀκριβῶς εἰς εἶδη ζῶων, τῶν ὁποίων ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐγκεφάλου εἶνε ὅλως διόλου διάφορος τῆς τοῦ ἀνθρωπίνου.

Ἐν τῇ συγκρίσει τῶν φαινομένων τοῦ βίου παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ παρὰ τοῖς ζῴοις δυνάμεθα, κατὰ τὸν Μεύνερτ, νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκ δύο ἀντιθέτων διευθύνσεων. Ἡ ἐπιστημονικωτέρα εἶνε ἡ καλουμένη πανζωολογική, ἥτις τὸν ἀνθρώπον θεωρεῖ μόνον ὡς ἓν ἐκ τῶν λοιπῶν ζῶων καὶ ἐκ τῶν ἀπλουστάτων μορφῶν τοῦ ζωικοῦ βασιλείου ἀναβαίνει μέχρι τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ διεύθυνσις αὕτη ὅμως συναντᾷ δυσκολίαν τινὰ σχεδὸν ἀνυπέρβατον. Θεωροῦσα δηλαδὴ τοὺς ἀπλουστάτους τύπους τῶν ζῶων ἐστερημένους συνειδήσεως καὶ ἐνεργοῦντας μηχανικῶς, δυσκολεύεται κατόπιν ἢ μᾶλλον ἀδυνατεῖ ὅλως, νὰ εὕρῃ τὸ μεθόριον, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἄρχεται καὶ εἰς τὸ ὅποιον παύει ἡ συνειδήσις ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ζωικοῦ βασιλείου. Ἡ ἑτέρα διεύθυνσις εἶνε ἡ καλουμένη πανανθρωπολογική, ἥτις πανταχοῦ μεταξὺ τῶν ζῶων ἀνευρίσκει καὶ ἀναγνωρίζει τὸν ἀνθρώπον καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως κρίνει τὰς κινήσεις καὶ τὰς πράξεις τῶν ζῶων.

Ὁ Μεύνερτ παραδεχόμενος τὴν δευτέραν ταύτην θεωρίαν ὡς ὀρθήν, ἐκφράζει τὴν πεποίθησίν του ὅτι καὶ ἐν τῷ ἀπλουστάτῳ ἐστὶ ὄργανισμὸς τοῦ ζωικοῦ βασιλείου ἐνυπάρχει συνειδήσις, ζητεῖ δὲ ν' ἀποδείξῃ τοῦτο διὰ πολλῶν ἐνδιαφερόντων παραδειγμάτων. Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀτελέστατα, μικροσκοπικὰ ζωῦφια, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐγχυματικὰ ζωῦφια, ἅτινα μόνον ὑπὸ τὸ μικροσκοπίον εἶναι ὁρατά, παραδέχεται ὁ Μεύνερτ ἐνυπάρχουσαν συνειδήσιν. «Περὶ τοῦ γνωστικοῦ, περὶ τῆς συναισθήσεως τοῦ τόπου, περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ αἰρεῖσθαι, καὶ περὶ τῆς πρὸς τὸ συμβιοῦν τάσεως τῶν ζωῦφιων τούτων οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν δύναται νὰ ἔχη ὁ παρατηρῶν αὐτὰ μετ' ἐνδιαφέροντος. Ἄς ὀνομάζωσιν ἐνστικτον ἢ ὅπως ἄλλως θέλουσι τὰ φαινόμενα ταῦτα, τὸ βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι πνευματικαὶ ἐνέργειαι, τὰς ὁποίας μόνον ἐκ ματαιοφροσύνης θεωροῦσι κατωτέρας ἢ ὅσον πράγματι εἶναι.» Ὁ Μεύνερτ ἀφοῦ διὰ διαφορῶν παραδειγμάτων κατέστησε πιθανωτάτην τὴν παραδοχὴν ἐνυπαρχούσης καὶ εἰς τὰ κατώτατα ἐστὶ ζῶα συνειδήσεως, θεωρεῖ ὅλως περιττὴν τὴν παράδοχον ἐμφύτων ὁρμῶν, ἐνστίγκτων, καὶ κληρονομικῶν ιδιοτήτων παρὰ τοῖς ζῴοις. Ἡ ἀτομικὴ πείρα ἐνὸς ἐκάστου ζῴου δύναται καὶ μόνη νὰ προκαλέσῃ τὴν πνευματικὴν ἐργασίαν, ἣν παρ' αὐτῷ παρατηροῦμεν. Ὁ Μεύνερτ εἶνε κεκηρυγμένος ἀντίπαλος τῆς ἀπὸ τοῦ Δαρβίνου τοσοῦτον γενικῶς διαδοθείσης θεωρίας τῆς κληρονομικότητος καὶ ἀφιεροῖ πολλὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του πρὸς ἀνατροπὴν αὐτῆς· ἐν τούτῳ ἀμφιβάλλομεν ἂν θὰ εὕρῃ πολλοὺς ὁπαδοὺς.

Ἀλλ' ἐπανελθωμεν εἰς τὸ κύριον θέμα: Πῶς εἶνε ὁ ἐγκέφαλος τῶν ζῶων ἐκείνων, ἐν οἷς ἀπαντῶμεν ἵχνη ἡθικότητος ἐν τῇ μετ' ἀλλήλων κοινωνικῇ συμβιώσει; Διὰ τῶν ἐπιπονωτάτων καὶ ἐκτάκτως δυσχερῶν ἐρευνῶν τοῦ Τεγενβάρουερ, Λείδιγ, Φορέλ καὶ ἄλλων καταρτῶν νὰ γνωσθῇ τὸ παρὰ τοῖς ἀρθροζῴοις ὄργανον ἐκεῖνο, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἐγκέφαλον τῶν σπονδυλωτῶν ζῶων. Ἰδίᾳ δὲ ὁ ζωολόγος Dujardin ἀνεκάλυψεν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τῶν ἀρθροζῶων στελεχοφόρα σωματῖα, ἅτινα ἐντελῶς ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς πτυχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου. Ὁ Λείδιγ ἐπὶ σαφέστερον ἐξηκρίβωσε διὰ τοῦ μικροσκοπίου τὸν ὄργανισμὸν τοῦ ἐγκεφάλου τῶν ζῶων τούτων. Ἀλλὰ τὴν σπουδαιωτάτην διὰ τὸ προκείμενον ζήτημα ἀνακάλυψιν ἔκαμεν ὁ Φορέλ. Ὁ διάσημος οὗτος φυσιοδίφης ἡσυχολήθη ἐπὶ ὁλόκληρα ἔτη ἐμβριδῶς περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν μυρμηκῶν ἀνεκάλυψε δὲ ὅτι τὰ στελεχοφόρα ἐκεῖνα σωματῖα τὰ ὑπὸ τοῦ Dujardin παρατηρηθέντα, ἀναμφιβόλως τὸ ὄργανον τῆς νοημοσύνης, ἰσχυρότατα εἶναι παρὰ τοῖς νοημονεστάτοις μύρμηξι, ἥτοι τοῖς ἐργατικοῖς, τούναντίον δὲ ἀσθενέστερα παρὰ ταῖς πτερωταῖς θηλείαις, καὶ πάντων ἀσθενέστατα παρὰ τοῖς πτερωτοῖς ἄρρεσιν, οἵτινες ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσι τῆς συνειδήσεως κατέχουσι τὴν κατωτάτην βαθμίδα. Ἐνταῦθα ἤδη εὐρέθη ἡ σύνδεσις καὶ συνάφεια μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς ἡθικότητος. Ἐκεῖνα τὰ ζῶα, ὧν τὸ ὄργανον τῆς νοημοσύνης εἶνε τὰ μάλιστα ἀνεπτυγμένον, εἶναι καὶ τὰ ἡθικώτατα, ὑπὸ τὴν γενικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, διότι διὰ τῆς ἐργασίας καὶ φιλοπονίας, διὰ τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας ἦν παρέχουσιν ἀλλήλοις, διὰ τῆς συνεργασίας μετὰ τῶν ὁμοίων των προσπαθοῦσι νὰ συντηρῶσιν ἑαυτὰ καὶ τὸ εἶδος των. Οἱ δὲ πτερωτοὶ ἄρρενες, οἵτινες ἄγουσιν ἀργὸν

¹ «Gehirn und Gesittung». Vortrag von Prof. Theodor Meynert. Wien, Braunpüller.

ΑΠΡΟΟΠΤΟΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΙΣ. Κατὰ τὴν ἐλαιογραφίαν τοῦ Ε. Brack.

καὶ παρασιτικὸν βίον καὶ τρέφονται ἐκ τοῦ κόπου τῶν ἐργατῶν χωρὶς αὐτοὶ νὰ παράγῃσι τίποτε, ἔχουσιν ἥκιστα ἀνεπτυγμένον τὸν ἐγκέφαλον. Ἐνταῦθα βλέπομεν δύο τύπους υπάρξεως ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους. Ὁ εἰς τύπος συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ ζῶον οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον συντελεῖ πρὸς συντήρησιν τῆς ἰδίας του ζωῆς, ἀλλὰ ζῇ ὅλως δι' ὅλου ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κόπων τῶν ἄλλων, τὰ ὅποια ἀνηλεῶς ἐκμεταλλεύεται. Ὁ τύπος οὗτος εἶνε ὁ παρασιτικός, καὶ παριστᾷ, κατὰ τὸν Μεύνερτ, τὸ πονηρὸν ἐν τῇ φύσει. Ὁ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τοῦτον εἶνε ὁ βίος τῶν ζῶων ἐκείνων, ἅτινα ἐξ ἰδίας δυνάμεως καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἐργασίας διατηροῦσι τὴν ζωὴν τῶν καὶ συγχρόνως παρέχουσιν ἀμοιβαίαν βοήθειαν μεταξύ των καὶ συνεννοῦνται εἰς κοινὴν ἐργασίαν πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ βίου, ὁ ἐπὶ τῆς ἀμοιβαιότητος βασιζόμενος παριστᾷ τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ φύσει, καὶ ἐν αὐτῷ ἐγκείται ἡ οὐσία τῆς ἡθικότητος. Ὅπως ἤδη ἐφαρμόσθη τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του τούτων ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ ἰδίᾳ ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὁ Μεύνερτ σχεδιαγραφεῖ μὲ μεγάλας γραμμὰς μίαν εἰκόνα τῆς προσωπικότητος, ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψει τὴν φυσιολογίαν τοῦ ἐγκεφάλου. Τὰ ἀπλᾶ ἐλατήρια, τὸ συναίσθημα τῆς πείνης, τῆς δίψης, ἄλλοι ζωϊκοὶ ἐρεθισμοί, καὶ ἐν γένει ἡ ἡμεροσὸς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις χρωμάτων καὶ ἡχῶν, ἐπὶ δὲ καὶ πολυπλοκώτεραι ἀντανάκλαστικαὶ κινήσεις, ἔχουσι τὴν ἑδραν αὐτῶν ἐν τοῖς ὑπὸ τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου κέντροις. Ἡ κοινὴ ἐνέργεια τῶν δυνάμεων τούτων ἀποτελεῖ παρὰ τῷ παιδί κατ' ἀρχὰς ἀπλὴν αὐτοσυνειδήσιαν, ἀρχικὸν τι «ἐγώ», ὅπερ μετ' ἀφελοῦς ἐγωισμοῦ φροντίζει μόνον περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ εὐημερίας, καὶ συγχρόνως ἐνεκα τῆς ἀδυναμίας αὐτοῦ εἶνε εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν παρασιτικόν. Εἰς ἡμᾶς βεβαίως ἡ παρασιτικὴ αὕτη καὶ ἐγωιστικὴ φύσις τοῦ παιδιοῦ δὲν φαίνεται ὡς κακὸν τι καὶ ἀπεχθές, διότι ἐν αὐτῇ διοράμεν μετὰ χαρὰς μάλιστα τὴν ὑγιᾶ πορείαν καὶ συνάμα τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τοῦ παιδικοῦ ἐγωισμοῦ. Ἀλλ' αὕτη ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις συνίσταται ἐν τῇ εὐρύνσει τῆς προσωπικότητος τοῦ παιδιοῦ μέχρι τῆς μορφώσεως δευτέρου τινὸς «ἐγώ», ἡ ὁποία εὐρύνει εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ δεῦτερον τοῦτο «ἐγώ» θὰ προσλαμβάνῃ καὶ θὰ προσαρτᾷ εἰς ἑαυτὸ κατὰ πρῶτον τὰ ἀμέσως περιστοιχοῦντα αὐτὸ ἄτομα, τὰ πλησιέστατα καὶ συγγενέστατα αὐτῷ πρόσωπα, ὧς ἀφομοιοῖ τρόπον τινὰ αὐτὰ πρὸς ἑαυτὸ, θὰ ὑποστηρίξῃ τὰ συμφέροντά των καὶ θὰ φροντίζῃ περὶ τῆς εὐημερίας των, ὅπως πρῶτον τὸ ἀρχικὸν ἐκεῖνο καὶ ἰδιοτελὲς «ἐγώ» ἐμερίμνα μόνον περὶ ἑαυτοῦ καὶ περὶ οὐδενὸς ἄλλου. Διὰ τῶν καλουμένων παραλλήλων παραστάσεων θὰ γεννηθῇ ἐν αὐτῷ ἡ πεποίησις, ὅτι ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ πλησίον συμβαίνουνσι τὰ αὐτὰ ἢ ὅμοια ψυχικὰ φαινόμενα, οἷα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ συνειδήσει· διὰ τῆς συναισθήσεως ταύτης ἐλκύοντες τὰ παθήματα τῶν ἄλλων εἰς τὸν κύκλον τῆς εὐρυνθείσης ἡμῶν συνειδήσεως, καὶ ὁσημέραι περισσότερον εὐρύνοντες καὶ οἰοῦν συνταυτίζοντες τὴν ἰδίαν ἡμῶν προσωπικότητα μετὰ τῆς προσωπικότητος τῶν ἄλλων, ὑπερασπίζομεν μετὰ τῶν ἰδίων ἡμῶν συμφερόντων καὶ τὴν εὐημερίαν πάντων ἐκείνων, οἵτινες ἀποτελοῦσι μέρος τοῦ εὐρέος, τοῦ δευτέρου ἡμῶν «ἐγώ». Ἡ ἔκτασις, ἣν δύναται νὰ λάβῃ τὸ δεῦτερον τοῦτο «ἐγώ», εἶνε ἀπεριόριστος. Ἐπὶ τα-

πεινότερας βαθμίδος ἀναπτύξεως τὰ ὅρια αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ οἰκογένεια, εἴτα δὲ προχωροῦσης τῆς ἀναπτύξεως τὰ ὅρια ταῦτα εὐρύνονται ἀναλόγως μέχρι τῆς φυλῆς, μέχρι τοῦ κράτους, καὶ τέλος δύναται νὰ περιλάβῃσιν ὁλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα, ὅταν τὸ ἄτομον τύχῃ ἐκτάκτως ὑψηλῆς ἀναπτύξεως. Ἐκ τούτων καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ δευτέρου «ἐγώ» παρέχει εἰς τὸν βίον τὸν τύπον τῆς ἀμοιβαιότητος (mutualismus), τῆς ἀλληλοβοηθείας, ἥτοι τῆς ἀπὸ κοινοῦ καὶ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν συνεργασίας, τῆς ἀδελφότητος, ὁ τύπος δὲ οὗτος εὐρίσκεται εἰς ἄκραν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀνωτέρω περιγραφέντα τύπον τοῦ παρασιτικοῦ βίου. «Πάντοτε τείνε πρὸς τὸ σύνολον, καὶ ἂν δὲν εἴμπορῃς νὰ γείνης ὁ ἴδιος σύνολον, προσαρμόσθητι ὡς χρήσιμον μέλος πρὸς τι σύνολον.» Τὸ περίφημον τοῦτο λόγιον τοῦ Σχίλλερ κτᾶται μόλις ἤδη τὴν πληρεστάτην αὐτοῦ σημασίαν. Ὁ Σχίλλερ καὶ ὁ Γκαίτε καὶ μετ' αὐτῶν πᾶσα ἡ τότε ἀτομικιστικὴ ἐποχὴ εἶχον τὴν πεπλανημένην ἰδέαν, ὅτι ὁ ἀνθρωπος δύναται μόνος νὰ γείνη σύνολόν τι, ἐὰν μόνον ἀναπτύξῃ πάντα τὰ φυσικὰ του δῶρα ἀρμονικῶς. Σήμερον βλέπομεν σαφῶς καὶ εὐκρινῶς ὅτι τοῦτο εἶνε ἀδύνατον. Οὐδεὶς ἀνθρωπος, ὅσον δήποτε μέγας, δύναται αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ν' ἀποτελέσῃ ὅλον, ἀλλ' εἶνε πάντοτε ὑπηρετοῦν μέλος μεγαλητέρας τινὸς κοινότητος, τῆς αἰκογενείας, τῆς πολιτείας, καὶ ἂν πράξῃ μεγάλα καὶ διαρκῆ, τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἡ ἰδέα, τοῦ ν' ἀποτελέσῃ τις ἐν ὅλον, ἔχει τι τὸ παρασιτικόν. Μεγάλοι ἄνδρες, συλλαβόντες παραπλησίαν τινὰ ἰδέαν, ὡς ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Ναπολέων, ὁ Βίσμαρκ, δὲν ἔμειναν ἀπηλλαγμένοι τοιοῦτων παρασιτικῶν ὁρμῶν, ἡ δὲ ἱστορία σημειώνει τὰς ὁρμὰς ταύτας ὡς κηλίδας εἰς τὴν δόξαν των.

Ὁ περιώνυμος ἀνώνυμος, ὁ συγγράψας τὸ περίφημον ἐκεῖνο βιβλίον «Ρέμβραντ ὡς παιδαγωγός», ἀπαιτῶν τὴν ἀνάπτυξιν μεγάλων καὶ ἰσχυρῶν ἀτομικοτήτων, εἶχε βεβαίως δίκαιον· οὐχ ἤττον ὅμως παραγνῶριζει τὴν μεγάλην κοινωνικὴν τάσιν τῶν ἡμετέρων χρόνων καὶ ὁμιλεῖ ὡς ἂν εἰ εὐρισκόμεθα εἰσέτι εἰς τὸν δέκατον ὀγδοὸν αἰῶνα. Τοῦτο καθιστᾷ τὰς ἀπαιτήσεις του καὶ τὰ ἐπιχειρήματά του μονομερῆ καὶ περιορισμένα.

Σὺν τῇ ἀναπτύξει τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῶν ἀπειραρίθμων αὐτοῦ κυττάρων καὶ ἰνῶν εὐρύνεται τὸ δεῦτερον ἐκεῖνο «ἐγώ» ὁσημέραι περισσότερον, οὕτω δὲ ἡ ἀμοιβαιότης ἐν τῷ βίῳ ἥτοι τὸ ἀγαθὸν ἀντικαθιστᾷ τὴν παρασιτικὴν τάσιν, ἥτοι τὸ πονηρὸν ἐν τῇ φύσει. Ἀλλ' ἤδη ἡ φυσιολογία τοῦ ἐγκεφάλου διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ἡ λειτουργία τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου συνίσταται κυρίως ἐν τῷ παρακαλύειν τὰς ἐκ τῶν κέντρων ἐκπορευομένας ὠθήσεις, ἥτοι τὰς ὁρμὰς τοῦ ἀρχικοῦ ἐκείνου ἰδιοτελοῦς «Ἐγώ». Ἀφ' ἑτέρου γινώσκομεν ὡσαύτως ὅτι πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἡθικαὶ ἡμῶν πράξεις τείνουσιν εἰς τὸ νὰ παρακαλύωσι τὰ ἀντενεργοῦντα αὐταῖς ἐγωιστικὰ καὶ ἰδιοτελῆ ἐλατήρια· οὕτω λοιπὸν καὶ ἐνταῦθα ἀνευρίσκομεν τὴν συνάφειαν ἐκείνην καὶ ἀλληλουχίαν, τὴν μεταξὺ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τῆς ἡθικῆς ὑφισταμένην. Καὶ κατὰ τὴν γνωστὴν ἡθικὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου ἡ κυρία ἐνέργεια τοῦ ἡθικοῦ νόμου συνίσταται ἐν τῇ προσπαθείᾳ πρὸς ὑπερνίκησιν καὶ καταπάλαισιν τῶν παθῶν καὶ τῶν ὁρμῶν, ἀκριβῶς δὲ ἡ προσπάθεια αὕτη καὶ ἡ κατόρθωσις αὐτῆς σημαίνει τὴν

ήθικὴν ἐλευθερίαν. Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλη ὑψηλότερα βαθμὶς εἰς ἣν ἀφικνείται ἡ ἡθικὴ συνείδησις, ὅταν τὸ εὐρύτατα ἀνεπτυγμένον καὶ περιεκτικώτατον δευτερόν «Ἐγώ» συμφύεται μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ «Ἐγώ» διὰ τῆς μακροχρονίου αὐτοῦ κυριαρχίας οὕτως, ὥστε οὐδαμῶς πλέον δύνανται ν' ἀναφανῶσιν ἐγωιστικὰ παρασιτικά ἐλατήρια, καταγωνιστέα καὶ υπερνικητέα. Τότε ἡ ἡθικὴ συνείδησις, ἥτις ἀρχικῶς μὲν ἦτο φόβος, εἶτα δὲ οἶκτος, γίνεται φιλαυτία ὑψηλοτέρου καὶ εὐγενεστέρου εἶδους, ἥτοι ἀγάπη ὑψηλοτέρου «Ἐγώ» περιλαμβάνοντος ἐν ἑαυτῷ σύμπασαν τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν.

Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὀρθότητος τῆς θεωρίας του ἀναφέρει ὁ Μάϋνερτ εἶδη τινὰ φρενοβλαβειῶν, ἐν οἷς παρατηρεῖται ἀνάλογός τις ἑλλειψίς ἡθικότητος, ὡς λ. χ. τὴν νόσον ἐκείνην ἥτις ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἱατρῶν καλεῖται ἡθικὴ παραφροσύνη. Ὁ ἡθικῶς παράφρων ἐνίοτε οὐδαμῶς διαφέρει τοῦ ὑγιοῦς ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσι τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς κρίσεως αὐτοῦ. Ἡ βλάβη ἔγκειται μόνον ἐν τῇ στενότητι τοῦ κύκλου τοῦ δευτέρου Ἐγώ. Πρὸ πάντων παρατηρεῖται τοῦτο εἰς τινὰ ὑποκείμενα, ἅτινα, ἐκ λίαν μορφομένων, καὶ ἡθικῶν γονέων κατὰ γόμους, ἀποκλινούσιν ἀπ' αὐτῶν, καὶ μόνον τὰς ψυχὰς τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν Ἐγώ ἀκολουθοῦσι· σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ τῆς σωματικῆς εὐπαθείας ἀγόμενοι, ἐκτρεπόμενοι εἰς παντὸς εἶδους ἀκολασίας, ὁδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ πόθου πρὸς τὰς ἀπολαύσεις καὶ πρὸς ἀπόκτησιν ποθητῶν πραγμάτων, ἔνεκα τῆς ἀνομοιότητος αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀδυνάουντες νὰ προσκολληθῶσιν ὡς μέλη εἰς τὸ ὅλον, γίνονται ἐντελῶς παρασιτικά ὄντα. Κλέπτουσιν, ἐκβιάζουσι, πρὸ πάντων παρὰ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν τῶν, τὰ πρὸς ἰδίαν τῶν ἀπολαύσιν ἀναγκαῖα· τὰ μικρὰ συμφέροντα τῆς φιλοκοσμίας, τῆς ἐξωτερικῆς περιωπῆς δι' ἀνέτων μέσων κάμνουσιν αὐτοὺς νὰ φαίνωνται πρὸ πάντων ἀγύρται. Ἀδιακρίτοι ὄντες καὶ σκληροὶ πρὸς τοὺς ἀδυνάτους, τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ἐνδοτικούς, αἰσθάνονται ἑαυτοὺς ὡς τὸ ὅλον, χάριν τοῦ ὁποίου οἱ ἄλλοι πρέπει νὰ φροντίζωσι καὶ νὰ ἐργάζωνται. Τὰ ἐλατήρια τοῦ ἡθικῶς παράφρονος μένουσι τὰ ἀπλά, ὑλικά ἐλατήρια τοῦ παιδίου, οὗ τινος ἐν γένει τὴν παρασιτικὴν φύσιν κέκτηται, τῆς ὁποίας ὅμως φύσεως αἱ ἐκδηλώσεις ἐν ἡλικίᾳ οὐχὶ πλέον παιδικῇ καὶ ἀκαταλόγιστ' ἄγουσιν εὐκόλως εἰς κακουργήματα. Ἡ ἀρπαγὴ τοῦ ἀρέσκοντος καὶ ποθητοῦ ἀντικειμένου εἶνε τὸ κυριώτατον αὐτοῦ ἐλατήριο, ὅπως καὶ παρὰ τῷ μικρῷ παιδίῳ. Ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνομοιότης δὲν ἀφίνει αὐτὸν νὰ προστεθῇ ὡς χρήσιμον μέλος πρὸς τὸ ὅλον, ὅπερ συγκρατεῖται καὶ λειτουργεῖ ἀρμονικῶς διὰ τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν ὑπηρεσιῶν, διὰ τῆς κοινῆς χάριν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ συνεργασίας, φυσικῇ τῷ λόγῳ προσκολλᾶται πρὸς τοὺς ὁμοίους του, ἀγαπᾷ τὰς κακὰς συναναστροφάς, αἰσθάνεται πολλάκις συμπάθειαν πρὸς τὰ κακουργήματα, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς παρασιτικόν τι ὅλον, ὅπερ θέλει ν' αὐξάνεται μετ' ἀδιακρίσίας. Ἡ κατάστασις αὕτη τοῦ ἡθικῶς παράφρονος δὲν εἶνε πάντοτε ἀνίατος· ἡ εὐρυνσις τῆς προσωπικότητος, ἡ ἐξευγένισις τοῦ ἀρχικοῦ ἰδιοτελοῦς Ἐγώ καὶ εὐρυνσις αὐτοῦ εἰς ὑψηλότερόν τι καὶ περιληπτικώτερον Ἐγώ, δύναται ἐνίοτε νὰ ἐπιβραδυνθῇ ἀλλὰ σπανίως αἴρεται ἐντελῶς· ὁ γάμος, ἡ ἀπόκτησις τέκνων, ἰδίας οἰκογενείας, καὶ ἄλλα τοιαῦτα περιστά-

σεις, δίδουσι πολλάκις μεγάλην ὠθησιν πρὸς περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος, πρὸς σχηματισμὸν τοῦ δευτέρου, τοῦ εὐγενεστέρου Ἐγώ.»

Καὶ εἰς ἄλλα εἶδη ὁμοίων νόσων παρατηρεῖται περιορισμὸς τῆς προσωπικότητος, στενότης τοῦ δευτερογενοῦς Ἐγώ, καὶ ἀποκλειστικὴ κυριαρχία τοῦ πρώτου καὶ ἀρχικοῦ, τοῦ ἰδιοτελοῦς Ἐγώ. «Ἡ νοσηρὰ μεγαλομανία δευκνύει δύο ὄψεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ὑποτίμησιν τῆς ἰδίας προσωπικότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν υπερτίμησιν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Πάντες οἱ ἄλλοι φαίνονται εἰς τὸν πάσχοντα τόσον ἀσήμαντοι, τόσον μηδαμιοὶ καὶ τόσον κατώτεροι αὐτοῦ, ὥστε ὡς νοσηρῶς παρασιτικῇ προσωπικότητι ἀποκλείει αὐτοὺς πάσης ἀμοιβαιότητος, μηδαμῶς θεωρῶν αὐτοὺς ὡς ὄντα τοῦ αὐτοῦ εἶδους, κακοποιεῖ, βλάπτει καὶ μεταχειρίζεται αὐτοὺς ὡς δούλους, μηδὲν ἔχοντας δικαίωμα, καὶ ἀρπάζει τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν. Καὶ ἐνταῦθα ἀναπτύσσεται ὁμοία τις εἰκὼν ἡθικῆς παραφροσύνης.»

Καὶ νῦν, ὥσπερ καὶ ἄλλοτε πολλάκις, ὁ ἀσθενὴς ὁργανισμὸς ἔφερε διασάφησιν τινὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ὑγιοῦς, καὶ διὰ τῶν ἐρευνῶν εὐφυοῦς ἐρμηνείας ἔχυσε νέον φῶς ἐπὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἡθικότητος. Ἄλλ' ἵνα ἀληθῶς καρποφορήσωσιν αἱ ιδέαι τοῦ Μάϋνερτ χρῆζουσιν εὐρυτέρας ἐφαρμογῆς καὶ περαιτέρω ἀναπτύξεως. Εἰδομεν ἀνωτέρω ὅτι μετὰ τῶν μυρμήκων οἱ ἐργατικοὶ ἔχουσι τὰ μάλιστα ἀνεπτυγμένον τὸν ἐγκέφαλον. Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἐργασίας παρήγαγεν ὁ Μάϋνερτ ὀρθότατα τὴν ἐννοίαν τῆς ἀμοιβαιότητος καὶ ἐν αὐτῇ ἀνέυρε, τὴν οὐσίαν τῆς ἡθικότητος. Τοῦτο ὑπεδήλωσεν ἐνιαχοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐξήγαγεν, ἐξ αὐτοῦ περαιτέρω συμπεράσματα. Ἐγὼ ὅμως νομίζω ὅτι ἐν τούτῳ ἀκριβῶς τῷ σημείῳ ἔγκειται ἡ σπουδαιότης τῆς θεωρίας του. Ἀναλογισθῶμεν πρὸς στιγμὴν, πῶς κρίνομεν συνήθως σήμερον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἵτινες ζῶσιν ἐκ τῆς κληρονομηθείσης ὑπ' αὐτῶν περιουσίας ἀργοὶ καὶ παραδεδομένοι ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἀπολαύσεις, χωρὶς ποτὲ νὰ αἰσθάνωνται τὴν ἡθικὴν ἀνάγκην νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αὐτοὶ κατὰ τὸ δυνατόν ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ πλησίον — ἀναλογισθῶμεν ποίαν ιδέαν ἔχομεν περὶ τῆς ἡθικῆς ἀξίας τῶν ἀνθρώπων τούτων. Ὁ βίος αὐτῶν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὴν εἰκόνα τοῦ παρασιτισμοῦ, ἣν ἐσχεδίασεν ὁ Μάϋνερτ. Ἡ κοινωνία ἀπαιτεῖ ὅλον ἐν ἐπιτακτικώτερον, ὅπως μηδεὶς ὑπεκφεύγῃ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς· ἀπαιτεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ ἀτόμου δι' ἑαυτήν, τὸν δὲ μὴ ἐκπληροῦντα τὰς πρὸς αὐτὴν ὑποχρεώσεις του, παραδίδει ὅλον ἐν περισσότερον εἰς τὴν κοινὴν περιφρόνησιν. Δὲν ἀπέχει πολὺ μακρὰν ὁ χρόνος, καθ' ὃν, πλὴν τῆς ἀναγκαστικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς γενικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας, θὰ γενικευθῇ καὶ ἡ πρὸς ἐργασίαν ὑποχρέωσις, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλομένη, ἀλλ' ἀπαιτουμένη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης, ἥτις ἔχει μείζονα τοῦ νόμου ἰσχύν.

Μέχρι τοῦδε οὐδεὶς φιλόσοφος συνέλαβε τὴν ιδέαν νὰ ἰδρύσῃ σύστημα τῆς ἡθικῆς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ υποχρεωτικοῦ πρὸς ἐργασίαν καθήκοντος. Ἐν τούτοις θὰ ἦτο ἄξιον τοῦ κόπου τοιοῦτο σύστημα, καὶ δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θὰ ἐπιχειρηθῇ, καὶ δὴ μετ' ἐπιτυχίας. Ὁ ἡθικὸς νόμος τοῦ συστήματος τούτου θὰ λέγῃ: «Ἐργάζου διὰ τὸν ἑαυτὸν σου καὶ διὰ τὸν πλησίον σου.»